

ОБ'ЄКТИ СФЕРИ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'І: 1940–1941 рр.

У статті у форматі регіональних досліджень розглянуто головне завдання радянської в Україні Подунав'ї: зміну форми власності та усупільнення об'єктів сфери послуг у ході націоналізації. Процедуру націоналізації етапізовано. Визначено характерні риси кожного етапу. Доведено відповідність націоналізації спеціально розробленій законодавчій ініціативі Верховної Ради СРСР. Продемонстровано специфіку націоналізації різних об'єктів власності. Акцентовано на характері репресивних заходів влади у відношенні власників різних національностей незгодних з практикою націоналізації.

Ключові слова: Українське Подунав'я; радянська націоналізація; націоналізація; промисловість; сфера послуг; торгівельні підприємства.

Історичні умови формування територіального простору сучасної України, особливості її політичного, економічного та соціокультурного розвитку вимагають підвищення рівня уваги до регіональної проблематики. Збереження регіональної ідентичності та упродовження виваженої регіональної політики на сучасному етапі неможливе без дослідження особливостей процесів, що відбувалися в регіонах в умовах різних політичних систем.

Одним з таких регіонів є Українське Подунав'я – історико-географічний регіон, що сформувався внаслідок етнічних та геополітичних процесів різних періодів. Упродовж 1940–1941 рр. Українське Подунав'я, у зв'язку з приєднанням до СРСР та включенням до УРСР, було охоплене практикою значних політичних та соціально-економічних трансформацій. Вироблення перспективи розвитку регіону на сучасному етапі неможливе без врахування набутого в означеному часі досвіду.

Дослідження проблеми перетворень у сфері економіки у окреслений період відзначається актуальністю, оскільки наслідки «радянської» значною мірою визначають витоки багатьох проблем функціонування економіки регіону на сучасному етапі. Одним із важливих фрагментів економічних трансформацій, що потребує, на наш погляд, особливого вивчення, є практика ліквідації

приватної власності, результати якої значно вплинули на соціально-економічний статус населення регіону.

Окреслена проблема не відзначається увагою дослідників, хоча має свою історіографію. Фрагментарно її аспекти представлені в дослідженнях С. К. Мельника [1], О. М. Лазарева [2]. Вагоме місце у розробці презентованої проблеми належить А. Д. Бачинському [3]. Серед досліджень початку ХХІ ст. можна відзначити роботи О. М. Лебеденка [4], А. К. Тичини [4], І. Г. Верховцевої [5] та праці краєзнавчого характеру, в яких висвітлюються окремі аспекти даної проблеми у досліджуваній період.

Врахувавши досягнення дослідників та залучивши нові архівні матеріали, автор ставить за мету відтворити процес націоналізації об'єктів сфери послуг в Українському Подунав'ї на першому етапі радянської.

Головними завданнями радянської в галузі економіки стали заміна форми власності та усупільнення засобів виробництва шляхом націоналізації [6, с. 53]. Ліквідацію приватної власності ініційовано наказом Президії Верховної Ради СРСР від 15 серпня 1940 року «Про націоналізацію банків, промислових і торгових підприємств, залізничного та водного транспорту і засобів зв'язку Бессарабії». Усупільненню підлягали підприємства з чисельністю працівників понад 20, а також

ті підприємства, на яких використовувалися двигуни потужністю 10 кінських сил і працювало не менше 10 працівників [6, с. 53]. Крім того, націоналізації підлягали усі поліграфічні підприємства, електростанції, усі підприємства спиртової галузі, а також торговельні підприємства, річний обіг яких був понад 600 тисяч лей [6, с. 54].

У відповідності до означеного наказу, 19 серпня 1940 року, РНК УРСР видає постанову за № 1123 «Про націоналізацію промислових підприємств на території Аккерманського, Ізмаїльського, Хотинського повітів Бессарабії та на території Північної Буковини» [6, с. 54]. У відповідності до постанови націоналізовані підприємства переходили у підпорядкування народних комісаріатів і відомств УРСР. Так, поліграфічні підприємства переходили в підпорядкування Народного комісаріату промисловості УРСР. Електричні станції, трамвайний парк та великі готелі передавалися Народному комісаріату господарства УРСР. Транспортні засоби – Народному комісаріату автотранспорту УРСР. Виноробна галузь з усією інфраструктурою – Народному комісаріату харчової промисловості УРСР. Торговельні підприємства – Народному комісаріату торгівлі УРСР. Лікарні, аптеки, аптечні склади та санаторії – Народному комісаріату охорони здоров'я УРСР. Театри, музеї і картинні галереї – Управлінню в справах мистецтв при РНК УРСР. Уся кіномережа Бессарабії передавалася Управлінню кінофікації при Раді народних комісарів УРСР. Навчальні заклади, краєзнавчі та історичні музеї – Народному комісаріату освіти. Стадіони та спортивні майданчики – Комітету у справах фізичної культури та спорту при РНК УРСР [7, арк. 28]. Передача зазначених підприємств мала відбуватися в десятиденний термін. Для контролю над процедурою націоналізації створювалися комісії у складі 3–5 осіб з представників місцевих рад, відповідних народних комісаріатів та фабрично-заводських комітетів [6, с. 54].

У Придунайському краї УРСР процедура ліквідації приватної власності промислових підприємств тривала у три етапи. На першому етапі націоналізація промислових підприємств відбувалася у відповідності до згаданої перед цим постанови РНК УРСР від 19 серпня 1940 року за № 1123 «Про націоналізацію

промислових підприємств на території Аккерманського, Ізмаїльського, Хотинського повітів Бессарабії та на території Північної Буковини» [6, с. 54]. Означеною постановою на території Аккерманського та Ізмаїльського повітів націоналізації підлягали 120 промислових підприємств.

Другий етап – реалізація постанови РНК УРСР від 10 вересня 1940 року «Про націоналізацію промислових підприємств Чернівецької та Аккерманської областей». За списком-додатком до постанови на території Аккерманської області у державну власність переходили 45 підприємств, 41 з яких – підприємства рибної промисловості [6, с. 54].

На довершення процедури передачі промислових підприємств у державну власність видано Постанову РНК за № 1318 від 7 жовтня 1940 року «Про націоналізацію промислових, комунальних підприємств, великих готелів, аптек і аптечних складів на території Аккерманської та Чернівецької областей». У відповідності до означеної постанови націоналізації підлягали 15 підприємств розташованих на території Придунайського краю [6, с. 54].

Наступний крок у політиці націоналізації – усуспільнення торгових підприємств. Аналіз джерельної бази уможливило висновок, що практичне втілення означеної проблеми тривало упродовж серпня 1940 року – червня 1941 року і проходило у три етапи. Перший етап – практичне втілення постанови РНК УРСР від 19 серпня 1940 року за № 1123 «Про націоналізацію промислових підприємств на території Аккерманського, Ізмаїльського, Хотинського повітів Бессарабії та на території Північної Буковини». У пункті четвертому визначено: «Націоналізувати на території Аккерманського, Ізмаїльського, Хотинського повітів Бессарабії та території Північної Буковини торгові підприємства з обігом на рік понад 600 тисяч лей» [7, с. 27]. У додатках до постанови складено список торгових підприємств розташованих на території Аккерманського та Ізмаїльського повітів [8, с. 209–212; 7, с. 35–37]. Їх загальна кількість дорівнювала 266, відповідно 161 та 105 [8, с. 204].

Наступний етап націоналізації відбувався у відповідності з постановою РНК УРСР за № 1319 від 5 жовтня 1940 року «Про націо-

налізацію торгових підприємств і складів на території Чернівецької та Аккерманської областей» [7, с. 44, 26]. Список торгових підприємств Аккерманської області подано у додатку до постанови [7, с. 39]. Їх кількість дорівнювала 102. У списку фігурують п'ять районів з тринадцяти в області: у Саратському районі у державну власність перейшло 50 підприємств, у Болградському – 35, у Тарутинському – 11, Тузлівському – 5, Татарбунарському – 1. Річний обіг (за 1939 рік) перелічених торгових підприємств перевищував 600 лей і сягав 125000 лей. Найприбутковіші з них були розташовані у місті Болграді [7, с. 39–42].

Завершальний етап націоналізації торгових підприємств Придунайського краю УРСР реалізовано на підставі постанови Ради народних комісарів за № 837 від 3 червня 1941 року «Про націоналізацію торгових підприємств в Ізмаїльській області» [7, с. 57]. Постановою визначено: «Зобов'язати Наркомторгівлі УРСР, згідно з статтею 4 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 серпня 1940 року, прийняти націоналізовані підприємства» [7, с. 57]. У відповідності до постанови у державну власність перейшло 22 підприємства торгівлі, значну частину яких (17) було розташовано в місті Вилкове [7, с. 58].

На території Придунайського краю УРСР загальна кількість націоналізованих торгових підприємств дорівнювала 389. За напрямком діяльності та загальною кількістю вони розподілялися: колоніальні, гастрономічні і м'ясні (88), зернові (51), мануфактурні, хутряні та конфесійні (69), галантерейні і взуттєві (44), залізо-скоб'яні і посудні (24), нафтові магазини та будівельні торговельні підприємства (27), меблеві (1), інші неспеціалізовані торгові підприємства (38), ресторани (45) [7, с. 37, 39–42, 58; 8, с. 209–210].

Більшість торгових підприємств була власністю єврейського населення. Їх кількість становила понад 240 підприємств, що складало приблизно 60 % від загальної кількості націоналізованих. Власниками найбільш прибуткових з них були: Хаскалевич Мендель (м. Болград, річний обіг – 12500 лей) [7, с. 39]; Гесер Йосиф (м. Болград, річний обіг – 11000 лей) [66, арк. 40]; Нахімович Шмая (м. Болград, річний обіг – 12000 лей) [7, с. 40]; Герцович Йосип (Болград, річний

обіг – 12500 лей) [7, с. 42]; Бейдер Мотель (м. Арциз, річний обіг – 8000 лей) [8, с. 210]; Давидович Іцик (м. Ізмаїл, – річний обіг – 8000 лей) [7, с. 36]; Гилас Іосиф (м. Аккерман, річний обіг – 4000 лей) [8, с. 210] і т. д.

Власниками ресторанів були представники інших національностей, у більшості росіяни та болгары: Міхнев Андрій (м. Ізмаїл) [7, с. 37], Наумов Василь (м. Ізмаїл) [7, с. 37], Спирович Федір (м. Ізмаїл) [7, с. 37], Максимов Кирил (м. Аккерман) [7, с. 212], Самсонников Микола (м. Аккерман) [8, с. 212], Михайлов Єремій (м. Аккерман) [8, с. 212], Іванов Михайло (с. Байрамча) [7, с. 41], Узунов Галактіон (м. Татарбунари) [7, с. 41].

Водночас влада йде шляхом націоналізації об'єктів нерухомості. 5 жовтня 1940 року видано постанову РНК УРСР за № 1301 «Про націоналізацію житлових будинків по Аккерманській та Чернівецькій областях» [7, с. 46, 23]. Місцевим радам вищезазначених областей встановлено термін (20 днів), протягом якого було необхідно взяти на свій баланс усі націоналізовані у відповідності до даної постанови домоволодіння, а також будинки власників, які виїхали за межі Радянського Союзу [7, с. 43]. У пункті 3 зазначеної постанови йшлося про наступне: «Встановити, що трудящі (робітники, службовці, інтелігенція), які проживають у націоналізованих будинках як квартиронаймачі, у зв'язку з націоналізацією, виселенню не підлягають. Переселення їх на іншу житлову площу може провадитись згідно з існуючими законами» [7, с. 43].

Із метою виконання вищезазначеної постанови у місті Рені націоналізовано 60 домоволодінь, у місті Ізмаїлі – 63, а в Аккермані – 105 [8, с. 232–233]. Кількість кімнат у націоналізованих будинках становила від 2-х до 34-х [7, с. 44]. В Аккермані націоналізовано 1758 кімнат, у Рені – 342, у місті Ізмаїл – 649. Всього – 2749 кімнат [8, с. 233]. Найбільша кількість націоналізованої власності належала Шахназаровій Анастасії (Ізмаїл, 34 кімнати), Литвину Леоніві (Ізмаїл, 30 кімнат), Крієску Лучії та КонстантINESКУ Ніці (Ізмаїл, 22 кімнати) [7, с. 46], Георгіу Софії та Гайтани Катерині (Рені, 23 кімнати), Гробейникову Симеоніві (Рені, 12 кімнат) [7, с. 44] і т. ін.

Наступний етап націоналізації відбувався у відповідності до постанови РНК за № 1318 від 7 жовтня 1940 року «Про націоналізацію промислових, комунальних підприємств, великих готелів, аптек і аптечних складів на території Аккерманської та Чернівецької областей» [7, с. 48–49]. Комунальні підприємства Аккерманської області, які належали міським управам (примаріям) підлягали передачі місцевим радам [7, с. 48]. Всього було передано 13 комунальних підприємств: 2 – у місті Ізмаїлі, 3 – у місті Болграді, 2 – у Рені, 3 – у Таругине, 2 – у Татарбунарах, 1 – у Кілії і 1 – у Вилкове [7, с. 52]. До означеної вище постанови додавався список великих готелів, розташованих на території Аккерманської області, які підлягали націоналізації і також передавалися на баланс і у власність місцевих рад. Таких було чотири. Один у місті Ізмаїлі – готель «Палас» на 17 номерів і рестораном. Власниками будинку, де розміщувався готель були Муравйов і Андреєску, а орендаром будови і власником майна – Г. Шульферман [7, с. 50]. Другий – у місті Болграді – «Комерційний» на 18 номерів, власником якого був Зоніс [7, с. 50]. Два – у місті Аккермані: «Норд» на 18 номерів (власниця Н. І. Попова) та «Центральний» на 17 номерів [8, с. 237].

Постановою від 7 жовтня 1940 року ініційовано передачу у державну власність аптек: «Націоналізувати великі аптеки, аптечні склади та магазини на території Аккерманської та Чернівецької областей і передати у відання органів Наркомздор'я УРСР» [7, с. 48]. Всього в Аккерманській області було націоналізовано 25 аптек та 12 аптечних магазинів [7, с. 53–54]. Так, у місті Ізмаїлі націоналізовано 5 аптек та 4 аптечних магазинів, у Болграді відповідно: 2 і 2; у Рені – 2 аптеки; у Сараті 1 аптеку та 2 аптечних магазини. Решта – у інших населених пунктах: Байрамчі, Кулевчі, Дивізії, Волонтирівці, Татарбунарах, Старокозацькому та ін. Також додатково, у відповідності до постанови РНК за № 837 від 3 червня 1940 року націоналізовано одну аптеку у місті Вилкове (власник – Кофмаш Йосип) [66, арк. 58]. Таким чином, загальна кількість націоналізованих аптек на території Ізмаїльської області складала 26. Річний обіг означених аптечних закладів складав від 600 до 4000 лей [7, с. 53–54].

Перехід у державну власність кінотеатрів відбувся у відповідності до постанови Ради народних комісарів УРСР від 3 жовтня 1940 року «Об организации кинообслуживания трудящихся Аккерманской и Черновицкой областей» [8, с. 234]. Як наслідок виконання вищеозначеної постанови, в Аккерманській області націоналізовано 10 кінотеатрів [8, с. 236].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що усупільнення приватної власності супроводжувалося каральними заходами з боку контролюючих структур. Означений акцент підтверджується матеріалами особових справ, що зберігаються в архіві СБУ в Одеській області.

Так, 30 липня 1940 року заарештовано власника аптеки у місті Рені М. А. Літмана. У переліку звинувачень зазначалося, що М. А. Літман мав у власності аптеку і з метою отримання прибутків, використовував найманих робітників. Крім того він виявився власником будинку у Бухаресті, який здавав в оренду за що отримував великі прибутки [9, с. 98]. 7 червня 1941 року Особливою нарадою при Народному комісаріаті внутрішніх справ винесено вирок: «Літмана М. А., як соціально-небезпечний елемент – заключити в ВТТ терміном на 8 років...» [9, с. 107] За подібним звинуваченням 30 червня 1940 року заарештовано І.Ф. Гіляса – власника торгового підприємства у місті Аккерман [10, с. 12].

Радянізація в Українському Подунав'ї проводилася у відповідності до чітко виробленої законодавчої ініціативи Верховної Ради СРСР. Носила не тотальний характер, адже усупільненню підлягали підприємства з регламентованою кількістю робітників та регламентованим рівнем потужності засобів виробництва. У ході націоналізації об'єкти піддавалися перепідпорядкуванню міністерствам у системі управління народним господарством в СРСР. Націоналізована власність належала представникам різних національностей: євреям росіянам, болгарам ... Національність власника не впливала на процедуру проведення націоналізації. Усупільнення супроводжувалось з боку влади заходами репресивного характеру у відношенні незадоволених. На червень 1941-го націоналізація в краї носила незавершений характер.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник С. К. Борьба за власть Советов в Придунайском крае и воссоединение с Украинской ССР (1917–1940 гг.) / С. К. Мельник. – К.-Одесса : Головное издательство издательского объединения Вища школа, 1978. – 146 с.
2. Лазарев А. М. Год 1940 – продолжение социалистической революции в Бессарабии / А. М. Лазарев. – Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1985. – 318 с.
3. Бачинський А. Д. Возз'єднання Придунайських земель з радянською Україною і початок соціалістичних перетворень у краї / А. Д. Бачинський // УЖ. – 1980. – № 7. – С. 55–64; Бачинський А. Д. Соціалістичні перетворення в промисловості та на транспорті Радянського Придунайського краю (1940-1941 рр.) / А. Д. Бачинський // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – К., 1982. – Вип. 15. – С. 32–37; Бачинський А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях УССР / А. Д. Бачинский. – К.-Одесса : Вища шк., 1984. – 171 с.
4. Лебеденко О. М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с. : 8 арк. іл.
5. Верховцева І. Г. Колективізація сільського господарства у Подунав'ї: аграрно-культурні аспекти / І. Г. Верховцева // Гуржіївські історичні читання : збірник наукових праць. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 4. – С. 264–266; Верховцева І. Г. Село Південної Бессарабії в умовах радянізації краю / І. Г. Верховцева // Український селянин. Зб. Наукових праць. Вип. 12. – Черкаси : Черкаський національний університет, 2010. – С. 235–237.
6. Луньова О. К. Політика і практика націоналізації промислових об'єктів в Українському Подунав'ї на першому етапі «радянзації» / О. К. Луньова // Дунайські наукові читання: європейський вимір і регіональний контекст: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (15–17 жовтня, 2015). Том 1: Історія. Економіка. Педагогіка. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ ; «СМИЛ», 2015. – С. 53–55.
7. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУ «Ізмаїльський архів»), ф.р-470, оп.1, спр. 1.
8. Державний архів Одеської області (Держархів Одеської області), ф.п. 8139, оп. 1, спр. 17.
9. Архів Управління служби безпеки України в Одеській області (УСБУ), ф.п, спр. 24139-п.
10. УСБУ, ф.п, спр. 26581-п.

Луньова О. К., Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна

ОБЪЕКТЫ СФЕРЫ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ ПРАКТИКИ НАЦИОНАЛИЗАЦИИ В УКРАИНСКОМ ПОДУНАВЬЕ: 1940-1941 гг.

В статье в формате региональных исследований рассмотрено главное задание советизации в Украинском Подунавье: замену формы собственности и обобществление сферы услуг в ходе национализации. Процедуру национализации разделено по этапам. Охарактеризованы характерные черты каждого этапа. Доведено соответствие процедуры национализации специально разработанной законодательной инициативе Верховного Совета СССР. Продемонстрирована специфика разных объектов собственности. Сделан акцент на характере репрессивных мер власти по отношению к собственникам разных национальностей несогласных с практикой национализации.

Ключевые слова: Украинское Подунавье; советизация; национализация; промышленность; сфера услуг; торговые предприятия.

Luneva O., Odessa National University of Economics, Odessa, Ukraine

SUBJECT AREAS SERVICES IN THE CONTEXT OF PRACTICE NATIONALIZATION IN UKRAINIAN DANUBE: 1940-1941

In article formate in regional task of research importantly is the sovetyzation in Ukrainian Podunave: Replacement forms and property the main sphere of services in the course of nationalization. The procedure nationalization divided on stage characterized by characteristic in every stages. In first stage nationalization was by torgovyi enterprise turnover of was of thousands more than 600 lei. As a result echoed third stage, in accordance with the legislative and regulatory initiative USSR, were nationalized pharmacies, restaurants, etc. and cinemas Based on archival Documents, takes general quantity nationalization tradings enterprises – 389.

Done statistical analysis on activities and directions of items. Proved comply with the procedures nationalization specially made initiative USSR Supreme council. Counted in the USSR People's commersants who were passed

nationalization company. Specificity different objects was property. Done emphasis on character repression major in power relations for mains different nationalities agrued with practice nationalization.

Key words: *Ukrainian Podunave; sovetyzation nationalization; industry; sphere of services; trading companies.*

Рецензенти: *д-р. іст. наук, професор Тризуб П. М.*
д-р. іст. наук, професор Колісніченко А. І.

© Луньова О. К., 2016

Дата надходження статті до редколегії 03.02.2016